

Egy unitárius Szent Ágoston milánói kertjében. Losonczi B. András megtérése

Még az unitárius egyháztörténetírás sem foglalkozott tudomásom szerint Losonczi B. András két nyelven is ránk maradt értekezésével. A csupán kéziratban fennmaradt változatok közül a kolofonok szerint a latin (*Arma militiae*) 1740-ben készült el, míg a magyar végén az 1743-as dátum olvasható. A latinból két teljes és egy töredékes másolat is megőrződött a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában, illetőleg az ismeretes módon Marosvásárhelyre került székelykeresztúri anyagban, míg a magyar nyelvűből csak egy példánnyal rendelkezünk Kolozsvárról. A szövegeket tartalmazó kolligátumok részletes leírását mellőzve² most csupán azt említjük meg, hogy a szöveghagyomány legfontosabb darabjának a latint és a magyart egymás mellett tartalmazó (Msu 157) számít. Itt a kolligátum élén szereplő *Arma militiae* címlapján ott áll a *Michaelis Kozma* név, jóllehet a műnek csak a befejező része származik az ő kezéből. A 76. lapig ugyanis a többitől elütő tintával egy másik személy írta be a szöveget, s Kozma csak ennek javításait végezte el. Hogy minek alapján javított, nem tudhatjuk, s talán merész lenne arra gondolnunk, hogy magától a szerzőtől származó kézirat alapján dolgozott. Mindenesetre ő szükségesnek tartotta, hogy ne csupán az első oldalon szereplő megjegyzés szerint 1740-ben írott latin változatot vegye fel gyűjteményébe, hanem a magyar címlapja szerint 1743-ban elkészült magyart is. Mivel ő fontos szövegek magyarítására is vállalkozott,³ természetesen nem zár-

¹ Gönczöl Andrea (1969) az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének adjunktusa, a SZTE BTK Irodalomtudományi Iskola doktorandusza. Készülő doktori disszertációja témája a 18. századi unitárius polemikuskvitairatok szövegszervező eljárásai.

² Ezt tartalmazza a Lakó-katalógus (*The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca, I–II*, Szeged, 1997, Msu 157, 294.) és keresztúri anyag (0622) cédula katalógusát Földesi Ferenc és Balázs Mihály kiegészítései alapján pontosító PhD-értekezésünk.

³ Lásd ezekről: Keserű Gizella: Andrzej Wiszowaty Religio rationalisa és Erdély. In Balázs Mihály et al (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szeged, 1997, 695 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.), 243–252. Uő: Comenius történeti munkájának magyar fordítása és a

hatjuk ki azt sem, hogy ő volt a fordító, jóllehet a disszertációmban érintett teológiai megfontolások inkább azt valószínűsítik, hogy ezt az egyház fővonalától eltérő szöveget a „háromságosok” ellen jó harci eszköznek tekintette, de nem ő maga fordította. A Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet második kötetében a fordítónak Köpeczi Boldizsárt nevezik meg, s ezt a fordítást 1742-höz kötik a szerkesztők.⁴

A kérdés megválaszolását megnehezíti, hogy a szerzőjéről és annak környezetéről is keveset tudunk. Ennek a kevésnek a felhasználása is függ attól, hogy valóságosnak tekintjük-e a latinban és magyarul egyaránt szereplő, s az alábbiakban részletes tárgyalásra kerülő megtérés-történetet, amely a szerzőt nem lelkesnek, hanem az unitáriusokhoz későn meglett férfiként csatlakozó laikusnak tüntetik fel. A megvilágosodására utaló, tehát ezt a művet is ismerő Kénosi–Uzoni-féle egyháztörténet ezt teszi, majd ennek ellenére azonosítja őt az 1749-es unitárius énekeskönyvben szereplő két ének szerzőjével (egy úrvacsora előttivel és egy utánival), jóllehet ilyen énekek szerzése inkább vall egyházi személyre.⁵ Bonyolítja a helyzetet, hogy – mint látni fogjuk – a megtérés-történet a konverzióban szerepet tulajdonít Hermann Alexander Röellnek, a franekeri egyetem legendás tanárának is, s van adatunk egy bizonyos, korábban Debrecenben tanult és református Losonczi Andrásról, aki 1679-ben ide iratkozott be.⁶ Ő rá tehát illene, hogy a „megtérés” életének egy későbbi szakaszában következett be. Természetesen nem kizárt, hogy mindezeket az eseményeket egy emberhez kössük, de ezt egyáltalán nem vehetjük bizonyosra.

Bárhogyan is van, a kolligátum élén álló latin és magyar nyelvű mű retorikai-poétikai és eszmetörténeti szempontból egyaránt méltó figyelemre. Mivel nyelvi kompetenciám csupán a magyar nyelvű elemzését teszi lehetővé, a továbbiakban csak erre vállalkozhatom. Kiindulópontnak tekintem tehát most készü-

korai újkori mártirológia. In Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai. 2006. május 25–27. Kolozsvár, 2008, 279–288.

⁴ „Losonczi Becse András, egy unitárius magyar ember 1740. január 22-én írt latin nyelven egy munkát *Arma militiae* »Vitézségünk fegyvere«, címen. Ezt ez a Köpeczi Boldizsár magyarra fordította 1742. február 6-án, de zavaros stílusban.” In Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története II*. Fordította: Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette: Balázs Mihály, sajtó alá rendezte: Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel, Kolozsvár, 2009, 361.

⁵ Kénosi – Uzoni: i. m. I. köt. 811.

⁶ Bozay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken – Hongarse Studenten aan Nederlandse Universiteiten*. Budapest, 2007, 76.

lő doktori disszertációm témavezetőjének azon megállapítását, hogy a magyar a latin hűségre törekvő fordításának tekinthető, s a latin szöveghez csupán néhány kulcsfontosságú terminológiai kérdés bemutatásakor fordulok.

A címdalton a műben a titulust követően a latinban és a magyarban egyaránt bibliai mottó áll, a 2Kor 10,4–5. szövege, amelyet a magyar saját fordításban ad: „A mi vitézségünknek fegyvere nem testi, hanem Istentől való erősség, az erősségeknek elrontására, az okoskodásokat kifordítván és minden magosságot, mely felemelkedik az Istennek ismérői ellen, és megfoglyasítván minden ismeretet a Krisztushoz való engedelmességre.”⁷ Mint elemzésünkben remélhetően kiderül, jelentősége van annak is, hogy a megírás, illetőleg a fordítás időpontját is a koncepcióhoz illő, de meglehetősen nehézkes körülírással adja meg: „Az Isten üdvezítése után, melyet készített minden nemzetségeknek szeméik előtt, amely a pogányoknak megvilágosítása és az ő népének, az Izraelnek dicsősége. A. 1743.”⁸

A művecske a szerző könyörgésével folytatódik („Az authornak könyörgése az Úr Jézus Krisztusnak Istenéhez és Atyjához.”), amely minden valószínűség szerint nem egy korábbi, más által írott szöveg átvétele, hanem önálló alkotás. A mennyet és földet teremtő egyetlen Istenhez való fohászkodás ez, akihez minden lelki és testi jó egyedüli forrásaként könyörög, s akit többször „a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istené”-nek nevez. Krisztusnak csupán az a szerep jut tehát, hogy általa nyerünk el bizonyos jókat.

A korábbi tévelygésre való hivatkozás (tévelyegtem mint juh) természetesen önmagában topikus is lehetne, de itt nyilvánvalóan utal az előljáró beszédben hamarosan előkerülő történetre. Az „az én veséim is oktatnak engemet étczakánként”¹⁰ kitétel pedig előlegezni látszik a mű befejező részében központi helyet elfoglaló álmot. Egyéninek látszik az azért való könyörögés is, hogy „szabadsággal szóljuk a Te beszédedet,” ami aztán a keretezés jegyében ugyancsak kiteljesedik, hiszen a későbbiekben visszatérő vízió az evangélium diadaláról már itt is megjelenik: „Jöjjön el immár a te országod hatalmason, midőn lesznek minden országok tiéd, mű Istenünké és a te Krisztusodé. Magasztaltassál az egek felett oh Isten, terjedjen ki az egész földre a te dicsőséged, hogy megismerjék a

⁷ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 93.

⁸ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 93. (Mint említettük, a latinban 1740 szerepel.)

⁹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 95.

¹⁰ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 100.

föld minden népei, hogy Te uram magad vagy Isten, senki nincsen te kívüléd, és felkiáltsanak, mondván: Az Úr ő maga az Isten, az Úr ő maga az Isten.”¹¹

Az ezt követő ajánlás („Elöljáró beszéd az kegyes Olvasóhoz”), s a mű befejező része a magyarországi hitvitázó irodalomban ritkán előforduló kísérlet a műben megszólaló profetikus hang igazolására, s ezért indokoltnak látjuk, hogy legfontosabb részleteit tanulmányunk függelékében közöljük.

A szöveg egy hét esztendővel korábbi lelki és szellemi vívódásról beszél, amelyben a mű írója olyan mélyre jutott, hogy reszketett a szorongástól, majd töredelmes szívvel Istenhez fordult, s meghallgattatásra találva kétszer is egyértelmű üzenetet kapott Istentől. Ez vitte őt arra, hogy („midőn csontomban bérekesztetett tüzet tartanék”) megírja és a világ elé tárja munkáját. Ezekhez az előszóban leírtakhoz visszatér a mű berekesztésében, ahol arról értesülünk, hogy a befejezés éjjelén, azaz 1740. január 22-én a műben leírtak végső megerősítését kérte Istentől. Ez hajnali háromkor meg is érkezett, hiszen az égbolton a következő felirat jelent meg: „Vajha ez a tudomány az egész világon volna.” (Eltérően a keletkezés időpontjától az 1740-es dátum mechanikusan került át a latinból a magyarba, ami persze némi megoldatlanságot okoz, hiszen a címlap szerint ez 1743-ban keletkezett.)

A leírtak értelmezéséhez talán közelebb visz bennünket, ha betekintünk abba a hagyományba, amelyhez a szövegben rögzítettek kimondva vagy kimondatlanul is csatlakoznak. Az első helyre nyilvánvalóan az kívánczik, hogy a szerző büszkén jelenti ki önmagáról: „én vagyok azok közül, akik (mint Augustinus magáról írja) olvasván, írván és vizsgálódván épültenek.” Szent Ágoston persze sok helyütt beszél a Szentírás olvasásának és helyes értésének kérdéséről, de aligha tévedünk, ha ezt a helyet kapcsolatba hozzuk a *Vallomások* 8. könyvének 12. fejezetével, vagyis a milánói kertben lejátszódott híres nagy jelenettel.¹² Még talán a fejezet kezdetén leírtakat is érdemes felidéznünk, hiszen Ágoston hatalmas belső vihar elől próbál elmenekülni, s a gonoszságok teremtette béklyóval küszködik. Unitárius szerzőnk is azzal indítja az ajánlást, hogy törbe kerítettett. Szerzőnknek persze a „tolle lege” (vedd föl, olvasd) híres üzenetét már nem kellett meghallania, hiszen a Bibliával barátságos viszonyban volt, s csak a különféle doktorok egymásnak ellentmondó tekintélyét kellett félretolnia, ám ő is oda jut, hogy a Szentírás először szemébe ötlő helyét tekintse Isten üzenetének. Gyenge elméjéből azonban még ez sem tudja elúzni a kételkedést, ha-

¹¹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 98.

¹² Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Fordította Városi István, a szöveget az eredetivel egybevetett Vidrányi Katalin. Budapest, 1982, 240–243.

nem az üzenet megerősítését kéri, s csak ezután képes kimondani a János evangéliumában (20. fejezet) leírt kételkedő Tamás esetére rájátszva: „én Uram és én Istenem.” (Ez a rájátszás az igazán értő unitáriusok számára nagyon kifinomult volt, hiszen amint írónknak is maga az Atyaisten üzent, úgy az unitárius értelmezés szerint a csodára rádöbbenő Tamás sem Jézushoz, hanem az Atyaistenhez intézte szavait.) Úgy tűnik tehát, hogy Losonczi András művében újra lejátszódik az, ami Ágostonnal történt, az unitárius szerző némi módosítással újrateremti és újra aktuálissá teszi az egykori történetet.

Mindezt több szempontból is jelentősnek tarthatjuk. Egyfelől ki kell emelnünk, hogy Szent Ágoston egyáltalán nem tartozott a nagy tekintélynek örvendő egyházatyák közé az unitáriusok között. A patrisztika irodalmából ők a niceai zsinat előttiekre hivatkoztak, ha egyáltalán hozzájuk folyamodtak. Ágostont pedig különösen elmarasztalták a szentháromság-dogma abszurdításainak hirdetéséért. Igen jellemző, hogy első művükben, a *De falsa et vera... unius Dei cognitione*-ban egy külön fejezetet vesznek fel abból a célból, hogy, amint gúnyosan fogalmaznak, kimutassák, „az ő szorgalmát és őszinteségét a Szentírás magyarázásában.”¹³

Másfelől említésre méltó ez az itteni irodalmias felhasználás a magyar önfeltáró, vallomásos irodalom története szempontjából is, hiszen a *Vallomások*, mint irodalmi minta ilyen invenciózus kezelésére nem sok példát találunk.

A kérdéskör teljes feldolgozása természetesen nem lehet itt feladatunk, de arra azért feltétlenül utalnunk kell, hogy a korajkori hagyományban hosszú ideig Ágostonnak tulajdonítottak olyan szövegeket is, amelyek jóval később keletkeztek. Így például Pécsi Lukács Szent Ágostonnak tulajdonított elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádságok gyanánt olyan műveket fordított le, amelyek valójában a 11–12. században keletkeztek.¹⁴ Így aztán nem is lehet mindig egészen biztosan tudni, hogy elmélkedő vagy vallomásos prózát írva, melyik műre is hivatkozik a szerző. Vannak persze olyan példák, amikor a *Vallomások*-ról lehet szó, ám a legtöbb esetben a hitbuzgalmi szempont ilyenkor is háttérbe szorítja a mű megformálására vonatkozót.

¹³ Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről. [A *De falsa et vera unius Dei... cognitione... c. mű magyar fordítása.*] (A fordítást az eredetivel összevetette és a bevezető tanulmányt írta: Balázs Mihály. Kolozsvár, 2002, 80–90. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 2.)

¹⁴ Ld. Uray Piroska kísérő tanulmányát a fakszimile kiadáshoz: Pécsi Lukács: *Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági.* Nagyszombat, 1591, Budapest, 1988, 14–16.

Példaként idézhetjük Vörösmarty (Veresmarty) Mihályt, akit a modern szakirodalom az első számottevő megtérés-történet megalkotójának tekint. Ő művének egykori debreceni pártfogóihoz címzett ajánlásában a következőképpen utal Szent Ágoston művére: „Tudom a Szent Ágostonnak, s a több embereknek megtérések példáit, de magokat azok ebben egészen csak magokra támasztották. Én nem, hanem a dolgot feleim eleiben adtam. És igaz, hogy Szent Ágoston a manicheusokat intötte a két vallásnak, a katolikusnak s manikeusnak véle megrostálására, de azt is túlök elválása után. Én nem, hanem azt még köztök éltömben is vélük egy atyafiságba éltömbbe cselekedtem.”¹⁵ Ez a nem egészen világos megállapítás talán azt akarja mondani, hogy ő a nagy egyházatyától eltérően nem maga magával intézte el az áttérését, hanem igen bátor módon ellenfelei tudtára adta, s ráadásul nem is azután, hogy régi közösségét elhagyván az újhoz csatlakozott, hanem a megtérés folyamatában. A hangsúly tehát nem a hajdani konverzió imitálásán van, hanem az elhatározás bátorságán.

Úgy tűnik tehát, hogy a milánói kertben lejátszódott jelenet ilyen megidézésével Losonczi B. András a magyar önéletíró irodalom legkiemelkedőbb képviselőivel kerül egy társaságba. Az Augustinust műve előszavában mintajaként emlegető Bethlen Miklóssal, aki a szakirodalomban gyakran méltatott módon önéletírása első könyvében külön fejezetet szentel ifjúsága bűneinek, amelyet nem nehéz kapcsolatba hozni azzal, ahogyan az egyházatyja megtérése után a vele Karthágóban történeteket értelmezi. Vagy II. Rákóczi Ferenc nagy művével, ahol a tudatosan vállalt azonos alaphelyzet és a közös latin nyelvi interferenciák egész hálózatára teremtett lehetőséget.

Más jellegű hagyomány szólal meg, amikor az előszóban Herman Alexander Röell szavaira hivatkozik. Mivel a latin az oldalszám mellett a pontos címet is megadja, könnyen megállapítható volt, hogy a híres teológus *Dissertatio de religione rationali* című művének valamelyik kiadásából idéz, de segítséggel azt is konstatálni lehetett, hogy némi átértelmező kihagyással idézi az eredetit. Ennek illusztrálására úgy idézem Röell szövegét, hogy kurzívval szedem a Losonczi által a latinban és a magyarban egyaránt kihagyott mondatot: „Quicquid revera docet ratio, quicquid dictat, aut mandat, aut vetat, promittit, aut comminat, hoc ex ipsius Dei oraculo velut editum puta, quo nihil potest esse certius, *ut tamdiu nos extra erroris periculum esse, pateat, quamdiu adhaeremus rationis, tum a veritate aberrare, quando ab ea discessionem facimus. Unde et illud consequitur, auditores, quod quamvis revelare Deus, quae angustum rationis humanae captum*

¹⁵ Jankovics József – Nyerges Judit (kiad.): *Vörösmarty Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája*. Budapest, 1992, Argumentum Kiadó, 7.

*superent, nunquam tamen, quae ea fronte pugnent, possit., et quicquid tandem illud sit, quod per rationis publicam vocem, vel proprio quodam aloquio, aut alio quorumcumque signo patefacit, fallere et falli nescius Deus, illud indubitato verum est, et vel fuit, vel est, vel erit.*¹⁶ „Valamit valójában tanít az okosság, valamit jóvall, vagy parancsol, vagy tilt, ígér, vagy fenyeget, azt magának az Istennek jelentéséből (szájából) származtatnak tartsad, melynél semmi nem lehet bizonyosabb. Továbbá: És akár mi légyen végre az, amit az okosságnak közönséges szava által, vagy némü közelebb való emberrel való szólással, vagy más akármi-csoda jellel megjelent a megcsalni és megcsaladni nem tudó Isten, az kételkedés kívül igaz és úgy volt, vagy vagyon, vagy leszen.”¹⁷

Láthatjuk, hogy nagyon lényeges, az *ész-ellenes* és *ész feletti* dolgok megkülönböztetését („hogyan világgossá váljék, addig tudjuk elkerülni a tévedést, amíg az észet követjük, s akkor térünk el az igazságtól, amikor letérünk az ész útjáról. Amiből az is következik, hallgatóim, hogy Isten olyanokat kinyilatkoztathat ugyan, amelyek meghaladják az ész szűk határait, de olyanokat sohasem, amelyek ellentmondanak neki.”) iktatja ki a műből Losonczi, s így válik számára lehetővé, hogy forrását Isten különleges és álombeli üzenetének igazolására használja fel. Ez elég komoly csúsztatás, hiszen felekezetében talán Röell ment el a legmesszebbre a racionális jogainak hangsúlyozásában. Mivel nem vállalkozhatom a két mű alaposabb szembesítésére, csupán ezt a paradoxont rögzítem: a magyar unitárius munkájában a racionális teológusként elkönyvelt németalföldi gondolatmenete lett az álmokban is üzenő közvetlen isteni kinyilatkoztatás legitimálója. Ez persze nem változtat azon, hogy Losonczi művének tanulmányozásával figyelemre méltó epizóddal gazdagodtak a Röell hazai recepciójára vonatkozó ismereteink. Az pedig az észlelt paradoxon ellenére nagyon fontos, hogy talán reformátusból lett unitáriussá, hiszen alapos munkával feltárt magyar tanítványai között egyetlen unitáriust sem regisztrált a korábbi szakirodalom.¹⁸

További tekintélyekre név szerint az előszó és a berekesztés már nem hivatkozik, de jól kivehető, hogy a szerző valamelyes ismeretekkel rendelkezett a reformáció spiritualisztikus, profetikus tendenciáiról. Ebből a szempontból az is megemlítenő, hogy nem a most tárgyalandó paratextusokban ugyan, s nem is ezt a közvetlen kinyilatkoztatást igazoló értelemben, de egy helyütt a mű védelmébe veszi a 16. századi spiritualizmus egyik legfontosabb alakját, Caspar

¹⁶ Röell, Herman Alexander: *Dissertatio de religione rationali*. Franckereae, 1700, 110.

¹⁷ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 105.

¹⁸ van Sluis, Jacob – Posztma, Ferenc: *Herman Alexander Röell und seine ungarische Studenten*. Szeged, 1990. (Peregrinatio Hungarorum, 5.)

Schwenkfeldet: „Egy doctor azt mondja, hogy bolondul tekereg Schwendofoldus, ki a Krisztust embersége szerint teremtett állatnak mondja, amelyért ritka Eutichesnek mondja ötet lenni, amely értelemben különben sok mostani doctorok egyenlőképpen megegyeznek.”¹⁹

Lényegesebbek ennél, hogy érvelésének bizonyos mozzanatai erre az irányzatra emlékeztetnek. Ilyen mindjárt a félreérthetetlen távolságtartás a tudós teológusok világától. Egy mélyebb tudás birtokában gyakran marasztalja el ezeket a nagy emlékezetű, de darabos elméjű, s a vetélkedésben reménytelenül elmerülő férfiakat, s az ítélet általánosabb érvényét kívánja bizonyára szolgálni az is, hogy legfeljebb monogramaikkal nevezi meg őket. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ennek az áltudománynak az elmarasztalása nála nem jár együtt a szent tudatlanság magasztalásával. Ellenkezőleg, ezt az értelmetlen okoskodást éppen azért marasztalja el, mert sokak számára ez menlevél, s a szent tudatlanság nem egyéb, mint a világosság követése helyett a vakoskodást választani, s az egész testet átadni a sötétség birodalmának.

Másfelől az érvelés a spiritualistáknál megszokott módon hullámzik az önmagát lekicsinylő megjegyzések, illetve a magának kivételes szerepet tulajdonító öntudat-felfakadások között.²⁰ A berekesztésben kis emberecskének (homunculus) nevezi magát, illetőleg védekezik az ellen, hogy környezete bolondnak (desipiens) minősítse; az ajánlásban pedig a mentegetőzés mozzanatát is megpendítve határozza meg szerepét: „Akarom, hogy tudjad jó olvasó, hogy én praedicatori renden való szolgálta nem vagyok, mindazáltal igaz christianus (keresztény) vagyok, ki tisztelem, szeretem, dűcsőítem az Úr Jézus Krisztust és az ő parancsolatit teljes szívből és lélekből minden erőmmel ügykezem megtartani, ki mindnyájon münékünk parancsolta, hogy vizsgáljuk az írásokat, mert azok (úgymond) az melyek bizonyoságot tésznek én rólam.”

Ugyanakkor ez az utóbbi idézet egyidejűleg nagy-nagy öntudatról is tanúskodik, amely még erősebben jelenik meg a berekesztésben, ahol egyfelől nyilvánvaló retorikai fogással jelenti ki, hogy legfeljebb a beszédben tudatlan, de nem az ismeretben, majd nem akármilyen küldetéstudatról tanúskodó kijelentést tesz: „Én magam egyedül csudálkozom magamon, ki ilyen nagy követ, mely

¹⁹ *Vitézségünknek fegyvere*, MsU 157/B, 127.

²⁰ A reformáció e fontos irányzatának európai képviselőiről lásd André Séguenny: *Teológia és filozófia között. Spiritualisták a 16. században*. Fordította Balázs Péter, Keserű Gizella, Schaffer Andrea, szerk. Balázs Mihály, Keserű Gizella. Szeged, 2008. Az erdélyi recepcióról: Keserű Bálint: „Rajongók Erdélyben”. In Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 247–256.

ennyi száz esztendő alatt mintegy megmozdulhatatlanul feküdt, mozgatni és kiannyi, s ilyen nagy igen tudós embereket, kiknek különben isteni ismeretek volt, ingerelni merészlem, ím ez serkent Rom. 10. 19. 20. Mert az igazságnak mivolta kényszerít engemet, hogy mint lúd zengjek a hattyúk között. Mindazáltal nem voltam vakmerő és ellene álló ennek a látásnak, nem is vontam el magamot, hogy ne hirdetném tünéktek Istennek ezt az tanácsát, megvallom, hogy én aszerént az út szerént, amelyet haeresisnek (eretnekségnek, szakadásnak) mondanak, úgy tisztelem az Atya Istent, úgy mint, aki hiszek mindeneknek valamelyek a törvényben és a prófétákban megírattattak.” Itt nem csupán az eretnekség útjának a vállalása a figyelemre méltó, hanem még inkább az „egyedül szemben a világgal” öntudata. A kő mozgatásában még elődöket és segítőköt sem enged magához, s az egyháztörténetben egyáltalán nem járatlan szerző esetében nem jogosulatlan arra gondolnunk, hogy tudatosan használja a hattyúk között éneklő lúd látszólag lefokozó metaforáját, hiszen a műveltek számára ismert volt, hogy ez rájátszás Luther nevére.

Ez a bibliai helyekkel is alátámasztott küldetéstudat készletti tehát őt arra, hogy másokkal is közölje vizsgálódásának eredményeit. Hitelt tehát ez a személyesség ad megszólalásának; e tekintetben erősen különbözik attól, amit a pár évtizeddel korábbi nagyformátumú laikusnál, Bethlen Miklósnál tapasztalunk, aki ugyancsak részesült a teológiailag releváns álmok adományában. Ismeretes ugyanakkor, hogy ő nem elégedett meg ezek tekintélyelvű igazolásával, hanem ebből a célból egy külön traktátust is megfogalmazott imádságos könyvében. Ennek bevezetésében a következőket olvashatjuk: „Az én bűnös és isteni jelenésekre való méltatlan voltom, testi, lelki erőtlenségem, az isteni jelenéseknek az Újtestamentumban való ritkasága, sokaknak effélékben való megcsalattatása, az enthusiasták bolondsága, az ördögnek ez ellen a látás ellen való erős disputálása és több effélék vélekedettek engemet: isteni, kiváltképpen való vigasztaló látásnak tartsam-é én ezeket, vagy csak természeti agyam fantáziáinak, vagy ördögi csúfolódásnak tartsam-é.”²¹

A tömörsége ellenére roppant gondolatgazdag értekezés kifejti, érveket vonultat fel amellet, hogy isteni látásokról van szó. Első renden elmondja, hogy a Szentírás és az azon kívüli tapasztalatok szerint ezek nem korlátozódtak az Ótes-

²¹ Tolnai Gábor – Windisch Éva (szerk.): *Bethlen Miklós önéletírása II.* Budapest, 1955, 192–195. (Magyar Századok). Álomlátásai értelmezéséről lásd S. Sárdi Margit, *Jóslat és álomlátás XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratíróinknál*, In: *Eksztázis, álom, látomás. Valásetnológiai fogalmak tudományelméleti megközelítésben*, szerk. Pócs Éva, Budapest–Pécs, 1998, 475–487.

tamentumra, kivételes helyzetben továbbra is lehetségesek. Ezt követően a körülményekből és az eredményekből kovácsol érveket: ő maga sohasem kérte, olyan nagy zajban érte el az egyik álom, amely máskor felébresztette. Végül tartalmuk alapján érvel hitelességük mellett: a kegyesség előmozdítását szolgálták, Jézus képe egyedi, soha senki által le nem írt formában jelent meg neki. Kiemelésre kívánczik, hogy a spiritualista, Bethlen által entusiastának nevezett hagyománytól eltérően, az igaz, isteni látomások sohasem kerülhetnek ellentmondásba egyházának tanaival és tekintélyével. Így aztán nem mulasztja el a római atyafiak, és az angliai kvékerek revelációinak elutasítását, hangsúlyozza, hogy ezek hittételek meghatározására nem alkalmazhatók, s a látás igazolásának tekinteti azt is, hogy hosszú idő után éppen azon a napon vehette magához az úrvacsorát, amelynek reggelén az egyik álombéli látomás is utolérte.

Losonczinál nincs ilyen kiterjedt és sok szempontú reflexió, ám az álom nagyobb tekintélyhez kötése nála is megvalósul. Ez a nagyobb instancia nála azonban nem az egyház, hanem a Szentírás. Az a tudomány ugyanis (a latinban doctrina), amelynek az egész világra való kiterjesztésére buzdítja őt az álom, az értekezés eredményekképpen minden kétséget kizáróan a Szentírás olyan értő értelmezésén alapszik, amely összhangban van a maguk az apostolok által mondatonként összerakott Hitvallással is. Ráadásul az Íráshoz való kötődés ott van magában az álomban is: Bethlentől és az ilyen vízióktól eltérően ugyanis neki az Atya Isten, nem Jézus Krisztus jelent meg, s egyáltalán nincs is szó itt semmiféle képszerűségről, hanem egy újabb írás igazolja az Írás autenticitását kifejtő írásmű, egy értekezés alkalmasságát. Ebben az értelemben felesleges lett volna az itteninek a katolikus látásokkal való összevetése.

FÜGGELÉK

Vitézségünknek fegyvere (MsU 157/B;)

„Elöljáró beszéd az kegyes Olvasóhoz

Az kegyelem és békesség bővülködjék tenéked az Istennek, és az mi Urunk Jézus Krisztusnak esméretiben.

Többen kerítettven megfogattam szerelmes olvasó ez előtt mint egy hét esztendővel, midőn az Jézusnak, Istennek Fiának istenségének állítására azon egy vallású külömb-külobb doktoroknak külömb-külobb argumentumit (okait, erősségit) szemlélném és hallanám, elannyira, hogy az mely argumentummal egyik ő közülük nagy munkával igyekezne az ő örök istenségét felépíteni, az má-

sik azonnal azon argumentumban igen megcsemerelnék, amely argumentummal penig ez, mint meggyőzhetetlen bajnak magát hagyná és verné, az harmadik azt erőtelennek, és következőképpen semmire kellőnek mondaná: kik az déli világosságban is vakoskodni, és ilyenképpen habozni láttatnak vala énnékem.

Az én lelkemet az nem kevésbé háborítja vala meg, és elmémet igen kétségessé és nyughatatlanná tőtte, midőn másképpen látnám és tudnám azon közben az Apostol szavaiból, hogy az, mi az Istentől megesmértethetik nyilvánvaló ő benne, mert az Isten azt megjelentette nékiek, ki tapasztalva is megtalálhatik, midőn nyilvánossággal nem messze vagon mindeniküinktől, mert ő benne élünk. Az Úr közel vagon. Mindazonáltal nagy munkával keresett vetélkedésekkel és okoskodásokkal, hát százaknál többekkel azt az istenséget megállítani, és az Istent úgy keresni soha is miért nem szűnnek meg. Azt mint fejemben ültetett éket békételenül szenvedtem vala. Kevéssel annak utána az lélek szólla énnékem. Meglőtt dolgot beszéllek te néked, mert midőn ennek előtte hét esztendővel, az mint mondám az templomban, mint isteni tiszteletnek közönséges helyén annak rendelt idején megjelentem volna, eleve elmélkedem vala az én szükségemben, és tudakozódok vala én magamban, szorgalmatosan: Vajon az Atya Istent-e? Vagy a Fiú Istent? Vagy a Szent Lélek Istent? Vagy egyben foglalva a Szent Háromságot imádjam-é? (jóllehet az Isten parancsolatából: Az Istent imádjad megtanítottam volna) és azt cselekedtem nem ok nélkül, midőn látnám az kézben forgó könyörgéses könyvecskékben, hol az Atya Istenhez, hol az Fiú Istenhez és az Szent Lélek Istenhez is, sőt a Szent Háromsághoz is különösen és nevezet szerint formáltattanak lenni ez könyörgéseket, szorongásban az én elmém, és megállá reszketve akkor töredelmes szíved térdeimre meghajtván az Istenhez könyörgök vala, az ki Atyánkhoz, ki a mennyekben vagon, hogy méltóztatnék az ő meg mérsékelhetetlen jó voltából magát és ebben az dologban való maga akarátát kegyelmesen megjelenteni, és megmutatni, nem vala ugyan az én elmémben az Istent kísértetni ezzel, mindazáltal a Szent Könyvből, melyet kezemben tartok vala, méltóztatnék mondom azzal az cselekedettel az maga Szent Lelke által megjelenteni énnékem, hogy valahova nyitanám ki az Bibliának leveleit, és az mely Szent Írásbéli hely legelsőbben az én szemem eleiben akadna, azon szóokban az Istennek akarata az én elmémnek ennyi és ilyen szorongási között jelentetnék meg kinyilatkoztatva. Lőn annak utána, hogy megnyitván a Bibliát, legelsőbben szemeim eleiben tétetének ím ez következendő Igék: Mert noha vannak az kik Isteneknek mondatatnak mind az Mennyben és mind az Földön (mint hogy sok Istenek és sok Urak vannak) nekünk mindazonáltal egy Istenünk vagon, amaz Atya, az kitől mindenek, és mü is ő érette, és egy Urunk az Jézus Krisztus, ki által mindenek és mü is ő általa. 1. Cor. 8. 5. 6.

Dolgot (valóságot) mondok és nem költött beszédet, Isten az én bizonyágom. Ezek után nem tagadom az én bolondságomat, midőn ezek az jelentéseknek nem eléggé bíztam volna ottan gyenge elmével kételkedvén, magamban hihetetlenül azt állítottam vala, hogy ne talán tán csak történetből lött volna az az jelentés! Ismét alázatosan kérem vala az Istent, az Mindenható Atyát, az mennynek, földnek teremtményét, hogy ha az a jelentés mennyből adatott, elvevén minden én kételkedésemet, még az maga jó akaratának más jelét is én nékem adni méltóztassék, hogy az én szívemben annál inkább megerősíteném, és ezek nem elmémnek rettegetése nélkül mondtak ilyen isteni felség előtt. Lön ismét, hogy midőn ismét megnyitottam volna az Bibliának könyvét, láttattak és olvastattak én tőlem ím ez megnyilatkoztatott következő Igék: Ne légy hitetlen, hanem hívő. Az mi Urunk Jézus Krisztusnak örökké áldandó Istene és Atyja tudja, hogy én nem hazudok, akkor mondek: Én Uram és én Istenem! És elbámulván rettegek vala, és hálákat adok vala annak az egy Atya Istennek, az kiről mindenek vannak és mi is ő érette és mi is ő általa, annak okáért Amen és ismét Amen, mondok vala.

Nem kevésbé erősítenek vala engemet Hermanus Alexander Röelnek szavai is, az okosságok szerint való isteni tiszteletiről való vetélkedésében (melyekről emlékezem) ki így szól: valamit valójában tanít az okosság, valamit jovall, vagy parancsol vagy tilt, ígér vagy fenyeget, azt magának az Istennek jelentéséből (szájából) származatnak tartsad, melynél semmi nem lehet bizonyosabb. Továbbá: És akár mi légyen végre az, amit az okosságnak közönséges szava által vagy némi némű közelebb való emberrel való szólással, vagy más akármicsoda jellel megjelent, az megcsalni, és megcsaladni nem tudó Isten, az kételkedés kívül igaz, és vagy volt, vagy vagon, vagy léssen pag. 110.

Ezek után, az Szentírást, mint ennek előtte szorgalmatosobban kezdém olvasni, semmi írottak és magyarázottak közben jó rendekkel nem élvén (mert ilyenek nem is valának énnékem, hanem ha az melyekről a közönséges prédikációkban a prédikátorok emlékeztek, azokat hallottam) odajutottak végre Isten igazgatásából az én gondolatim, hogy az Úr Istent szentelném az én szívemben, és hogy magamat mindenkor késszé tenném, hogy megfeleljek akárkinek, aki okát kérdi annak a reménységnek, mely én bennem vagon, szilídséggel és félelemmel, lévén jó lelkemesméreti, és hogy hinnék szívvel az igazságra, és lenne az én szájjal való vallástételem az üdvességre [...]

Akarom, hogy tudjad, jó Olvasó, hogy én prédikátori renden való szolga nem vagyok, mindazáltal igaz krisztianus (keresztény) vagyok, ki tisztelem, szeretem, dicsóítom az Úr Jézus Krisztust, és az ő parancsolatit, teljes szívből és lélekből, minden erőmmel igyekezem megtartani, ki mindnyájan mű nekünk pa-

rancsolta, hogy vizsgáljuk az írásokat, mert azok (úgy mond) az melyek bizonyosságot tesznek én rólam.

Tudjad továbbá, hogy én hálandó lélekkel fogadtam a Péter apostol mondását, ki ezt mondja: Az miképpen vitte ki-ki az ajándékot, úgy egyik a másiknak azt kiszolgáltván, mint Isten különb-különbféle kegyelmének, jó sáfári 1. Pét. 4. 10. Ne csodálkozzál azért én rajtam, tudniillik, úgy mint világi emberen, mert ha az kiket illet, azok hallgatandanak, majd immár az kövek kiáltanak.

Minek okáért képmutatás nélkül való Olvasó, midőn csontomban berekesztett tüzet tartanék, nem lehetett én tőlem, hogy az melyeket láttam és hallottam, azokat ne mondjam ki, úgy tetszik penig, hogy én nálam is Istennek lelke vagyon, annak okáért nem tusakodom vala az Istennel, de nem is voltam ellene álló ennek az isteni jelentésnek, semmit nem mondván azokon kívül, amelyeket a próféták és Mózes jövendőnek lenni eleve megmondottanak, tudniillik, hogy a Krisztus szenvedendő volna, és első lévén az halottaiból való feltámadásban világosságot hirdetendő volna ennek az népnek, és az pogányoknak és hogy az Isten volt, aki munkálkodott az prófétákban az maga fiában, a mi Urunk Jézus Krisztusban, és munkálkodik mi bennünk is mindnyájan az maga lelke által, ki áldott mindörökké, mert úgy monda ki az Űr énnékem, az maga kezinek megerősítését hozzája adván, midőn taníttana engemet, hogy ne járnék ennek a népnek után, ki ígérte, hogy adandó énnékem igen elrejtett kincseket, és rejtekben helyzetetett gazdagságokat, hogy megismerjem az Urat.

Az mely kincseket te is mindjárt ide alább meglátsz.

Ezeket azért beszéllem te néked, oh jó Olvasó, hogy ha olvasandod ezt az én munkácskamat, mint én hitemnek jelenségét, megemlékeznél, hogy én vagyok azok közül, akik (amint Augustinus magáról írja) olvasván, írván és vizsgálódván épültenek, nem azok közül, akik semmiből léznek főkké, holott semmit se nem munkálkodtak, se nem láttak, hallottak, hanem az Írásnak egy tekintetire, annak egész erejét kimerítik.

Csak ezt az egyet kívánom te tőled, hogy letévén az te elmédnek minden mérgét és gyűlölségét, figyelmez tennen magadra és a tudományra és onszollak az Isten előtt és az Űr Jézus Krisztus előtt, és a szent angyalok előtt, hogy ezekre figyelmez eleve bevett vélekedés nélkül, semmit nem cselekedvén valamelyik részre hajolván, kövessed az igazságot oh Istennek embere, és gerjesszed az Istennek ajándékát, az mely te benned vagyon, és az józan beszédeknek kiábrázoltott formáját tartsd meg: melyeket meghallasz hittel és szeretettel, az mely van az Jézus Krisztusban.

Légy serény az hallásra: késedelmes az szólásra, késedelmes az haragara, ha te néked nincsen bölcsességed, kérj az Istentől, aki adja azt mindeneknek jó

kedvvel, fel sem panaszojja, és adatik te néked. Adjon azért te néked az Úr értelmet mindenekben, mert nem halandod az scolai vetélkedéseknek formáját vagy valami bölcsesség színe alatt elméket tévelygésre vezető következtetéseket (berekesztéseket) hanem az helyes (józan) beszédeknek formáját, és az igazságnak és az igazságnak lelkiismeretének meggyőzésére való megerősítéseit (megmutatásait) és tiszta vizsgálódásokat, hanem mint tiszta szüüből, hanem mint Istentől, Isten színe előtt, a Krisztusról szóllott, úgy hallgatsz engemet. Ha ez világosságban nagyobb világosságot láttandasz, mint amely vagyon én bennem, mutasd meg én nekem. Hogy együtt járjunk abban és ha tökéletesebben kibeszéllened az Úrnak utait, közöljed én nékem, kérlek, ha peniglen te én velem egyetértesz, az világosság, amely te benned vagyon, ne légyen sötétség, hanem világosságról világosságra, erőről erőre lassan-lassan menjünk elébb, és végyen vigasztalást a te szíved a bizonyossá tétetett elmének minden értelmével az Istennek és az Atyának és az Krisztusnak titkának esmeretire, és az Istennek amaz békessége, amely minden elmét felül múl oltalommal őrizze meg a mű szíveinket, és a mű elméinket a Krisztus Jézusban, hogy ha valamit másképpen értünk, azt is az Isten jeleníti meg mű nekünk. Ámen. Légy jó egészségben.²²[...]

Az értekezés befejező része:

„Ezek egyenes Olvasó a mi vitézségünknek fegyverei, melyek nem testiek, hanem Istentől vött erősséggel erősek az erősségeknek elrontására, ki minden magasságot, mely felemelkedik az Istennek ismereti ellen és fogság alá hajtván minden gondolkodást a Krisztushoz való engedelmességre. Ez Istennek amaz felfegyverkezése. Eph. 6. 18. amelyekkel levén felkészítetve, hogy fogságba ne tartaná az igazságot, az Urat szentelem az én szívemben, és mindenkor készen tartom magamat, hogy akárkinek, aki okát kérdi, annak az reménységnek, amely én bennem van szelídséggel és félelemmel megfeleljék. Ismét légy egészségben.

Berekesztésnek okáért javallottam ezeket a többihez tenni:

Vajha elszenvédnéd egy kevésse az én bolondságomat, sőt ugyan el is szenvedj engemet, mert buzgó indulattal viseltetem te hozzád, isteni buzgó indulattal, de félek, hogy miképpen amaz kígyó Évát megcsalta a maga álnokságával, úgy a te megvesztegettetett gondolatid el ne fajuljanak az együgyűségtől, mely vagyon a Krisztusban.

Ha tudatlan vagyok a beszédben, mindazáltal nem az ismételten. Ismét mondom, hogy valaki ne állítson engem bolondnak lenni, másképpen mint bo-

²² MsU 157/B, 102–112.

londot fogadj be engemet, hogy valami kicsikét én is dicsekedjem, ha semmi nem vagyok is. Dicsekedni ugyan nem illik én nékem, én magamról pedig nem dicsekedem, hanem ha az én erőtlenségemben, mert igazságot mondok, de mértéketlenül szólok is.

Mert midőn ezt a munkácskát, mint én hűtömnek jelenségét írván elvégeztem volna, úgy mint 22. Januari 1740. midőn estve adni akarván magamat az éjszakának nyugodalmára. Ajánlottam volna az én testemet, az én lelkemet. Fohászodom vala Istenhez való csendes fohászkozással, hogy engemet erősítene meg a maga ismeretiben, és méltóztatnék erre a hivatalra engemet a mű Istenünk, és töltsse be a maga jóságának minden ingyen való jóakarátát, és az hűtnek munkáját hatalmason, hogy dicsőítessék a mi Urunk Jézus Krisztusnak neve én bennem, és én ő benne, és hogy beteljen az ő akarátának ismeretivel, minden bölcsességgel és lelki értelemmel, hogy ha valamit másképpen értendek, azt is én nékem az Isten bűnösnek, és mint egy idétlennek megjelenteni méltóztatnék. Azután álmomban hajnal előtt mintegy három órával láttatanak én tőlem valami betűk, melyek is fejérek valának, egy ember magosságnyira függvén a levegő égben, melyek is ilyen szókkal valának: *Vajha ez az tudomány az egész világon volna.*

Felserkenvén erősítették vala is az én elmém, és az én veséimben élesíttem vala magamat, és valék is mint barom, ki nem tudnék, mint az oktalan állatok olyan valék az Isten előtt, annak okaért én ígéretet tettem, hogy szüntelenül az Istennel lések, ki megfogta az én jobb kezemet és mondok tanácsoddal vezérelj engemet, hogy annak utána dicsőségben befogadj engemet. Kicsodám volna én nekem az egekben te kívüled Uram, és te kívüled senkiben nem gyönyörködöm ez földön elfogyatkozván az én testem és az én elmém, én elmémnek kösziklája, és én részem Isten mindörökké.

Midőn megtanítottván tudom vala azon közben az Apostol írásából: Te neked hűtőd van te magadnál. Legyen az Istennek színe előtt.

Boldog, aki nem kárhoztatja magát abban, amit joval. Rom. 14. Tudd meg te is, hogy inkább jovallattam volna, hogy ez az én hűtöm magadnál Isten előtt legyen, és megtartassék, hogy az igazságot fogságban tartom, nem feleltem volna, és ha ezeket az eleve tudatott szókat nem láttam volna, de az Istennek beszéde nincsen megkötötve.

De mit akarok én emberecske? Én magam egyedül csudálkozom magamon, ki ilyen nagy követ, mely ennyi száz esztendőök alatt, mintegy megmozdulatlanul feküdt, mozgatni és ki ennyi és ilyen nagy igen tudós embereknek, kiknek különben isteni ismeretek volt, elméjüket ingerelni merészlem, ím ez szerint: Rom. 10. 19. 20. Mert az igazságnak mivolta kényszerít engemet, hogy mint lúd zörögjek

a hattyúk között. Mindazáltal nem voltam vakmerő és ellene álló ennek az látásnak, nem is vontam el magamat, hogy ne hirdetném ti néktek Istennek ezt a tanácsát megvallom, hogy én a szerint az út szerint, amelyet haeresisnek (eretnekiségnek szakadásnak) mondanak, úgy tisztelem az Atya Istent, úgymint, aki hiszek mindeneknek valamelyek a törvényben, és a prófétákban megirattattak.

Minden nyelv azért vallja meg, hogy a Jézus Krisztus Úr légyen az Atya Isten dicsőségére. Phil. 2. 11. És ez az Krisztusnak igazsága én bennem, melyet akinek van füled az hallásra, meghallottad, hanem ha más valaki evangéliumot prédikállana. Mert már nem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem az igazságért, az Úr Jézus Krisztus légyen a te lelkeddel, kegyelem ti veletek, Ámen. Légy jó egészségben. Légy jó egészségben. És az Szentlélekhez jó indulattal viseltessél.

A te örök jódnak igen kívánója. A. B. L.”²³

²³ MsU 157/B, 194–198.